

MARTIN XAYDEGGER VA QADRIYATLAR MASALASI: ONTOLOGIYA, AXLOQ VA ZAMONAVIYLIKKA TANQIDIY YONDASHUV

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15715566>

Burxonov Sherzodbek Muxammadbobir o'g'li

O'zbekiston Milliy universiteti

Tayanch doktoranti

+998978773350

burkhanovsh95@gmail.com

Annotatsiya. *Martin Xaydegger falsafasi qadriyatlarning zamonaviy tushunchasiga nisbatan tubdan tanqidiy yondashuvni ilgari suradi. Qadriyatlarni insoniy faoliyatning obyektiv yoki subyektiv mezonlari sifatida talqin etuvchi axloqiy nazariyalardan farqli o'laroq, Xaydegger qadriyatlar haqidagi mulohazalarni metafizik subyektivizmning mahsuli deb hisoblaydi. Bu esa Borliqni insoniy tasniflash va nazorat qilish obyektiga aylantirib qo'yadi. Ushbu maqola Xaydeggerning qadriyatlar paradigmasini rad etishi, texnologik ramkalashni tanqid qilishi va inson mavjudligini ontologik tushunishga asoslangan axloqiy yondashuvga da'vatini ochib beradi. "Borliq va vaqt", "Insonparvarlik haqida xat" va "Texnologiya to'g'risidagi savol" kabi asosiy asarlarni tahlil qilish orqali, bu tadqiqot Xaydegger fikrlarining zamonaviy axloq uchun ahamiyatini ko'rib chiqadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Xaydeggerning qadriyatlarni tanqid qilishi axloqni butunlay rad etish emas, balki Borlikka nisbatan yanada teranroq munosabatga chaqiriqdir.*

Kalit so'zlar: Qadriyatlar, axloq, ontologiya, zamonaviylik, metafizika, asllik, borliq

Kirish

Qadriyatlar tushunchasi axloq falsafasida muhim ahamiyatga ega bo'lib, axloqiy qarorlar qabul qilish va ijtimoiy me'yorlar uchun poydevor vazifasini o'tagan. Biroq, Martin Xaydegger qadriyatlarning axloqiy tafakkur toifasi sifatidagi ahamiyatini shubha ostiga oladi va ularni Borliqni buyumlashtiruvchi metafizik tizimga mansub deb hisoblaydi. Xaydeggerning qadriyatlarga bo'lgan tanqidiy yondashuvi uning ontologik loyihasidagi ildizlarini va zamonaviy axloqiy hamda falsafiy fikr-mulohazalarga ta'sirini tahlil qiladi. An'anaviy axloqiy tizimlardan tashqariga chiqib, Xaydegger Borliq bilan yanada teran aloqaga asoslangan axloqqa yo'l ochib beradi.

Metodlar

Martin Xaydeggerning asosiy asarlari va ikkilamchi manbalarni tahlil qilish uchun fenomenologik-germenevtik uslubdan foydalanadi. "Borliq va vaqt," "Gumanizm haqida xat," va "Texnologiya to'g'risidagi savol" kabi asosiy asarlar

Xaydeggerning qadriyatlar tanqidini talqin qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, zamonaviy Xaydegger tadqiqotchilari uning etika va ontologiya bo'yicha qarashlarining hozirgi zamon fikrlashiga qanday ta'sir ko'rsatayotgani haqida tushunchalar beradi.

Muhokama va natijalar

Xaydeggerning qadriyatlar haqidagi tanqidi uning metafizikaga oid kengroq tanqidida chuqur ildiz otgan. U qadriyatlar tushunchasining o'zi zamonaviy tendensiyaning belgisi ekanligini ta'kidlaydi, bu esa borliqni inson subyektivligi tomonidan belgilangan kategoriyalar tizimiga aylantirishga olib keladi. "Gumanizm haqida xat" asarida u qadriyatlar muhokamasi gumanizm doirasida qolishidan ogohlantiradi, bu esa Borliqning o'z-o'zidan ochilishidan ko'ra inson tafakkurini ustun qo'yadigan antropotsentrik qarashni mustahkamlaydi [2:21]. Xaydegger fikricha, qadriyatlar tushunchasi G'arb metafizikasi tarixiga tegishli bo'lib, u borliqni statik va miqdoriy o'lchanadigan narsa sifatida talqin qiladi. U buni muammoli deb hisoblaydi, chunki bu inson mavjudligini uning Borliqqa nisbatan asosiy ochiqligidan ajratib, uni mavjudlikning o'zgaruvchan va dinamik tabiatini anglay olmaydigan oldindan belgilangan axloqiy tuzilmalar bilan almashtiradi.

Xaydegger o'zining qadriyatlar tanqidini texnologiya sohasiga, ayniqsa "Texnologiyaga oid savol" asarida kengaytiradi. U zamonaviylikning hayotning barcha jabhalarini tobora ko'proq vositachi mantiqqa bo'ysundirayotganini ta'kidlaydi. Bunda mohiyatlar, jumladan axloqiy tamoyillar, shunchaki optimallashtirilishi va nazorat qilinishi kerak bo'lgan resurslar sifatida qaraladi. Bu texnologik qoliplash qadriyatlarni chuqur mavjudlik ma'nosidan mahrum etib, ularni oddiy hisob-kitobli mulohazalarga aylantiradi. Axloqiy qadriyatlar insonlarni Borliq bilan mazmunli munosabatga yo'naltirish o'rniga, samaradorlik, tartibga solish va jamiyatga moslashish vositasiga aylanadi. Etikaga bunday reduksionistik yondashuv Xaydeggerning zamonaviy inson tajribasini shakllantirishda texnologik tafakkurning ustuvorligi haqidagi tashvishlarini aks ettiradi. Qadriyatlar bu doiraga kiritilganda, ular Borliq bilan haqiqiy uchrashuv ifodasi bo'lmay qoladi va buning o'rniga standartlashtirish hamda nazorat qilish mexanizmlariga aylanadi [3:81].

Xaydegger qadriyatlarga asoslangan axloqni targ'ib qilish o'rniga, yanada teranroq axloqiy yo'nalishni - Borliqqa munosabatga asoslangan yo'nalishni taklif etadi. U "Borliq va vaqt" asarida asllik tushunchasini qadriyatlarga asoslangan axloqiy tizimlarga muqobil sifatida ko'rsatadi. Haqiqiy mavjudlik insondan o'zining tarixiy va ekzistensial vaziyatga tashlanganligini (Geworfenheit) anglab yetishni va Borliqqa ochiqlik bilan yondashishni talab qiladi. Xaydeggerning fikricha, chinakam axloqiy mas'uliyat oldindan belgilangan qadriyatlarga amal qilishdan emas, balki har bir vaziyatning chekliligi va o'ziga xosligini tan olgan holda mavjudlik bilan shug'ullanishdan kelib chiqadi. Bu qarash axloqiy me'yorlarni umumlashtirib bo'lishi haqidagi g'oyaga qarshi chiqadi va buning

o'rniga Borliq bilan chuqurroq, shaxsiy aloqa o'rnatish zarurligini ta'kidlaydi [1:15-30].

Bundan tashqari, Xaydeggerning qadriyatlar tanqidi zamonaviy falsafiy munozaralarga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. U axloqiy universalizmning postmodernistik tanqidlariga mos kelib, mavhum axloqiy tamoyillar inson mavjudligining murakkabligini to'liq ifodalay olishi haqidagi savolni ko'taradi. Uning haqiqiylikka urg'u berishi ekzistensialist mutafakkirlarning axloq tashqi me'yorlarga emas, balki yashash tajribasiga asoslanishi kerak degan fikrlari bilan hamohangdir [5:78].

Xaydeggerning qadriyatlar tanqidi axloqni qat'iy axloqiy tamoyillar tizimi sifatida ko'ruvchi zamonaviy tushunchaga asosli e'tiroz bildiradi. Uning qadriyatlarga asoslangan axloqni rad etishi G'arb metafizikasiga nisbatan keng qamrovli tanqidiga tayanadi. Xaydegger bu metafizika Borliqni instrumentalistik va insonmarkazli tushunishga olib kelgan deb hisoblaydi. Uning fikricha, qadriyatlar tushunchasi borliqni o'lchash, turkumlash va boshqarish mumkin bo'lgan narsaga aylantiruvchi metafizik tuzilmadan kelib chiqadi. Shu ma'noda, qadriyatlar betaraf yoki umumbashariy axloqiy tamoyillar emas, balki Borliqning uzluksiz namoyon bo'lishidan ko'ra inson subyektivligini ustun qo'yuvchi chuqur metafizik qarashning ifodasi hisoblanadi.

Xaydegger "Borliq va vaqt" asarida haqiqiylikni (Eigentlichkeit) qadriyatlarga asoslangan axloqiy tizimlarga ekzistensial muqobil sifatida taqdim etadi. U haqiqiy axloqiy mas'uliyat oldindan belgilangan axloqiy me'yorlarga rioya qilishdan emas, balki o'z mavjudligi bilan bevosita va faol munosabatda bo'lishdan kelib chiqishini ta'kidlaydi. Haqiqiy mavjudlik insonlardan o'zlarining tashlanganligini (Geworfenheit) - ya'ni ular doimo ma'lum bir tarixiy va ekzistensial vaziyatda joylashganligini tan olishni talab qiladi. Haqiqiy shaxs tashqaridan o'rnatilgan axloqiy qoidalarni izlash o'rniga, o'z holatiga Borliqqa ochiqlik bilan yondashadi, o'zining cheklanganligi va mas'uliyatini chuqur anglashdan kelib chiqadigan axloqiy qarorlar qabul qiladi. Bu qarash axloqiy me'yorlarni hamma joyda bir xil qo'llash mumkin degan g'oyaga qarshi chiqadi va buning o'rniga axloq har bir inson mavjudligining o'ziga xosligi va joylashuviga asoslanishi kerakligini ta'kidlaydi [1:25 b].

Xaydeggerning qadriyatlarni rad etishi axloq doirasidan tashqariga chiqib, zamonaviylik va texnologiyani tanqid qilishgacha yetib boradi. "Texnologiya haqidagi savol" asarida u texnologik fikrlash (Gestell) dunyoni, shu jumladan insonlarni, doimiy zaxiraga (Bestand), ya'ni optimallashtirilishi va nazorat qilinishi kerak bo'lgan resurslar to'plamiga aylantirishi haqida fikr yuritadi. Bu tizimda axloqiy qadriyatlar inson borlig'ining haqiqiy yo'lko'rsatuvchisi emas, balki tartibga solish vositasiga aylanadi. Qadriyatlar qat'iy tamoyillar sifatida tushunilganda, ular Xaydegger tanqid qilayotgan ayni shu texnologik qoliplashning bir qismiga aylanib, axloqni o'zining chuqur mavjudlik ma'nosidan mahrum etadi. Insonlarga Borliq bilan mazmunli aloqalarni rivojlantirishga yordam berish o'rniga,

qadriyatlar samaradorlik, byurokratik boshqaruv va ijtimoiy nazorat qurollariga aylanadi.

Bu tanqid zamonaviy axloqiy tafakkur uchun muhim ahamiyatga ega. Xaydeggerning qadriyatlarga asoslangan axloqqa qarshi chiqishi axloqiy universalizmning ekzistensialistik va postmodern tanqidlariga mos keladi, bu esa an'anaviy axloqiy nazariyalar inson hayotining murakkabliklarini hal qilishga qodirmi, degan savolni ko'taradi. Uning vaziyatga qarab munosabatda bo'lishga urg'u berishi amaliy etika, ayniqsa tibbiy etika, atrof-muhit falsafasi va siyosiy qaror qabul qilish kabi sohalardagi zamonaviy munozaralarni oldindan ko'ra bilgan, chunki bu sohalarda qat'iy axloqiy asoslar ko'pincha real hayot dilemmalarining nozik jihatlarini to'liq qamrab ololmaydi.

Xaydeggerning mulohazalari axloq va ontologiya o'rtasidagi munosabatni tubdan qayta tushunishni taklif etadi. U axloqni mavhum tamoyillarga asoslash o'rniga, Borliqqa moslashishga asoslangan axloqiy yo'nalishga qaytishni taklif qiladi. Bu o'zgarish axloqni zamonaviylikning hisob-kitobli mantig'idan uzoqlashtirib, yanada ochiqroq, ta'sirchan va inson hayotining mavjudlik haqiqatiga asoslangan fikrlash usuliga yo'naltiradi. Uning asarlari axloqiy tafakkurning zamonaviylikning soddalashtirishga moyil tendensiyalariga qanday qarshi tura olishini qayta ko'rib chiqishga undaydi. Bu esa mavjudlik mas'uliyati, asllik va dunyoga chuqurroq aloqadorlikni ustuvor qo'yadigan muqobil yondashuvni taklif etadi. [6:48]

Shuningdek, Xaydeggerning texnologik qurchalash haqidagi tashvishlari raqamli asrda yanada dolzarb bo'lib qoldi. Bu davrda axloqiy mulohazalar tobora ko'proq algoritmik mantiq va byurokratik tuzilmalar ta'sirida shakllanmoqda. Uning asarlari axloqiy tafakkurning zamonaviylikning soddalashtirishga moyil tendensiyalariga qarshi tura olishi va Borliq bilan yanada asl munosabatni tiklashi mumkinligini qayta ko'rib chiqishga undaydi.

Xulosa

Xaydeggerning qadriyatlarni rad etishi axloqning yo'qligini emas, balki axloqiy tafakkurni metafizik subyektivizmdan tashqarida qayta anglashni anglatadi. Uning tanqidi zamonaviylikning qadriyatlarni qanday vositaga aylantirishini ko'rsatib, bu holat inson mavjudligini soddalashtirib tushunishga olib kelishini ta'kidlaydi. Diqqatni qadriyatlardan Borliqqa qaratish orqali Xaydegger yanada teran axloqiy yo'nalishni - haqiqiylik va mavjudlik mas'uliyatiga asoslangan yondashuvni taklif etadi. Kelajakdagi tadqiqotlar Xaydegger g'oyalarining zamonaviy axloq falsafasi bilan qay tarzda kesishishini va uning tanqidiy qarashlarining ijtimoiy-siyosiy fikrga kengroq ta'sirini o'rganishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Heidegger, M. «*Being and Time*». Trans. J. Macquarrie & E. Robinson. Harper & Row. (1927).:-589 bet.
2. Heidegger, M. «*Letter on Humanism*». In *Pathmarks*, ed. William McNeill. Cambridge University Press. 1947.:- 50 bet.

3. Heidegger, M. «*The Question Concerning Technology and Other Essays*». Trans. W. Lovitt. Harper & Row. 1954.: - 182 bet.
4. Dreyfus, H. L. «*Being-in-the-World: A Commentary on Heidegger's Being and Time, Division I*». MIT Press. 1991.: - 391 bet.
5. Polt, R. *Heidegger: «An Introduction»*. Cornell University Press. 1999.: - 255 bet.
6. Vattimo, G. «*After Christianity*». Columbia University Press. 2002.: - 160 bet.